

РОЗМЕЖУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ І ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ТА МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

В умовах російсько-української війни суттєво підвищилася увага наукової спільноти до проблем, які здебільшого цікавили вузьке коло фахівців з кримінального і кримінально-процесуального права. Мова йде про розмежування понять «військові злочини» і «воєнні злочини» та правильну їх кваліфікацію. Незважаючи на велику кількість досліджень, єдиного підходу до визначення вказаних понять немає, що й породжує труднощі їх кримінально-правової оцінки на практиці.

У національному законодавстві закріплене поняття військових кримінальних правопорушень, якими визнаються передбачені розділом XIX Кримінального кодексу України кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів [1]. Як випливає з наведеного визначення, вчинити такі правопорушення можуть лише спеціальні суб'єкти – військовослужбовці, військовозобов'язані, резервісти під час проходження зборів, а об'єктом виступає порядок несення чи проходження військової служби. Варто наголосити, що відповідальність за військові кримінальні правопорушення передбачена виключно національним кримінальним законом, у міжнародному праві такі діяння не криміналізовані.

Під час російсько-української війни кількість військових кримінальних правопорушень в Україні зросла, при цьому чи не найчастіше вчиняється передбачене ст. 407 самовільне залишення військової частини або місця служби (СЗЧ): за даними Генеральної прокуратури України, понад 161 тисячу кримінальних проваджень за ст. 407 відкрито за 10 місяців 2025 року. Це у 4 рази більше, ніж за аналогічний період 2024 року. Щоправда, повідомлення про підозру отримали лише 9,3 тисячі військовослужбовців, тобто близько 6% від усіх зареєстрованих справ, а до суду дійшли

лише 5% [2]. Зауважимо, що до 30 серпня 2025 року існував спрощений порядок повернення військовослужбовців після СЗЧ до ЗСУ без кримінальної відповідальності.

Поняття «воєнний злочин» у законодавстві України відсутнє, тому цю прогалину намагаються заповнити вітчизняні науковці. Як твердить Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, «поняття «воєнні злочини» охоплює порушення саме норм міжнародного гуманітарного права, спрямованих на захист осіб та об'єктів під час війни» [3, 137]. Як відомо, до основних джерел МГП належать Гаазькі конвенції (1899, 1907 рр.), чотири Женевські конвенції 1949 р. та додаткові протоколи до них, Римський статут Міжнародного кримінального суду [4], де окреслено широке коло діянь, що кваліфікуються як воєнні злочини. Основні положення вказаних міжнародних документів інтегровані у зміст ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України, яка закріплює відповідальність за «жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій» [1]. Обтяжуючою обставиною при вчиненні таких діянь, за ч. 2 цієї ж статті, є загибель людини.

Для правильної кваліфікації воєнних злочинів необхідно врахувати, що їх суб'єктами можуть бути не лише військовослужбовці, а й посадові особи, що можуть віддавати їм безпосередні накази, а також цивільні особи. Цим воєнні злочини відрізняються від військових злочинів. Так само вищим є ступінь суспільної небезпеки воєнного злочину, порівняно із військовим злочином: «воєнні злочини є одними з найтяжчих злочинів у міжнародному праві. Вони вважаються настільки серйозними, що для таких злочинів немає строку давності, а це означає, що особи, які їх вчинили, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності та покарані незалежно від того, скільки часу минуло з моменту вчинення цих злочинів» [5, 610].

Російсько-українська війна характеризується беспрецедентною кількістю воєнних злочинів, вчинених державою-агресором. За інформацією Офісу Генерального прокурора, на кінець лютого 2026 року органи прокуратури задокументували понад 240 тис злочинів агресії та воєнних злочинів [6]. Експерти Української Гельсінської спілки з прав людини у вересні-грудні 2025 року провели масштабне дослідження «Воєнні злочини Російської Федерації проти України: шляхи до справедливого покарання винних», у ході якого виявили і проаналізували проблеми, пов'язані з розслідуванням воєнних злочинів і притягненням винних до відповідальності. Це кадровий дефіцит, нечітке правове регулювання підслідності, застосування переважно спеціального заочного провадження (*in absentia*), проблема допустимості доказів, зібраних правозахисними організаціями тощо [7]. Вочевидь, система досудового розслідування та кримінального судочинства потребують глибоких перетворень, щоб вирішити вказані проблеми.

Притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини здійснюється як на національному, так і на міжнародному рівні. При цьому «МКС не замінює національні суди, а діє на засадах комплементарності (доповнюваності), тобто бере до розгляду лише ті справи, які не можуть або не хочуть ефективно розслідувати національні юстиції» [3, 139]. Ратифікувавши Римський статут, Україна визнала юрисдикцію МКС щодо найбільш тяжких міжнародних злочинів, серед яких і воєнні злочини. Оскільки всі держави-члени Європейського Союзу є учасниками МКС, ратифікація Римського статуту стала, по-перше, важливим кроком на шляху євроінтеграції України. По-друге, Українська держава підтвердила, що дотримується норм і принципів міжнародного права. І, по-третє, уможливилось співпраця України та МКС щодо розслідування воєнних злочинів, вчинених під час російської збройної агресії проти України, та притягнення винних до відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. У 4 рази побільшало справ про СЗЧ за рік. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/awol-2025>.

3. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. Військові злочини в умовах збройної агресії: кримінально-правова кваліфікація та проблеми реалізації покарання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2025. № 2. С. 135–141. DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-2-21>.

4. Основні документи міжнародного гуманітарного права: зб. документів / укл. Робочою групою щодо виконання норм міжнародного гуманітарного права та участі у наданні правових послуг Сил територіальної оборони ЗСУ та ГО «Українська правова консультативна група». Київ; Одеса: Фенікс, 2023. 388 с. URL: https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/doc_2023-03-16_23-20-56.pdf.

5. Васильщун І. І. Поняття та суспільна небезпека воєнних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 608–611. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/146>.

6. Чотири роки кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів / Офіс Генерального прокурора. 24 лютого 2026. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1383774800452016&set=pcb.1383775353785294>.

7. 140 воєнних злочинів щодня: чому Україна не встигає притягати до відповідальності злочинців? / Українська Гельсінська спілка з прав людини. 03.02.2026. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/140-voiennykh-zlochyniv-shchodnia-chomu-ukraina-ne-vstyhaie-prytiahaty-do-vidpovidalnosti-zlochynsiv/>.